

*Утюж Ірина Геннадіївна, д. філос. н.,
професор, завідувач кафедри суспільних дисциплін
Запорізького державного медичного університету*
*Спиця Наталя Валеріївна, к. філос. н.,
доцент, доцент кафедри суспільних дисциплін
Запорізького державного медичного університету*

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ М. І. ПИРОГОВА: НЕІНСТИТУЦІЙНИЙ ПІДХІД

Велич вченого перед нащадками визначається життєздатністю його відкриттів. На думку С. Франка, Пирогов був «дивовижно різносторонньо обдарованою особою», учасником Севастопольської оборони, франко-пруської і російсько-турецької воєн, засновником військово-польової хірургії, опікуном Одеського, потім Київського навчальних округів. Він мав величезний, воістину унікальний життєвий досвід, що знайшов віддзеркалення в його філософствуванні. Хоча Пирогов і «не претендував на звання філософа» (за його ж словами), насправді він представляв, за оцінкою В. В. Зеньковського, продуманий релігійно-філософський світогляд, який міг би задовольнити вимогу наукової думки і запити віри [1].

Наш розділ присвячений батьку вітчизняної хірургії Миколі Івановичу Пирогову. Його геніальні ідеї, що випереджали час, по суті зробили його представником метаісторичного закону, сенс якого в презентації своєї особи в історії.

Особа М. І. Пирогова стала прикладом вершини зростання самосвідомості і духовного самовизначення. Дев'ятнадцяте століття, незважаючи на усі його протиріччя і складнощі, стало вершиною зростання і розвитку світської науки, мистецтва, філософії, публіцистики поза релігійних рамок. Повсюдна секуляризація, що сформувала позитивістську парадигму (у центрі якої наука як абсолют), активно формувала нові матеріалістичні сенси буття.

Вплив позитивістської парадигми не обійшов стороною як медицину, так і людей в медицині, до яких і відносився М. І. Пирогов – хірург, матеріаліст. «У медицині, – писав Пирогов, – я, як лікар і начальник з першого ж мого вступу на навчально-практичний терен, поставив в основу анатомію та фізіологію в той час, коли цей напрям, тепер вже загальний, був ще новим, не всіма визнаним і навіть багатьма значними авторитетами...

зовсім, і навіть для хірургії заперечуваним»[2, с. 4]. Пирогов зробив хірургію наукою, відкрив в ній нову епоху.

Становлення вченого Пирогова відбувалось у ситуації пошуку розуміння природи людини в дуже складних бездуховних умовах, а саме – постійні війни того історичного періоду і, пов'язані з цим нескінчені страждання поранених і вмираючих людей. У цій ситуації молодий хірург Пирогов був одержимий ідеєю досліджень й відкриттів в хірургії. З часом, старший та досвідчений Пирогов починає шукати відповіді на питання сенсу людського життя, в тотальному хаосі війни.

Саме у другій половині свого життя, майже наприкінці, Микола Іванович присвячує себе українській землі. В листопаді 1856 року його було призначено попечителем Одеського навчального округу, а в 1858 році – Київського. Його реформаторська діяльність, яка примушувала нервувати високі чини, його клопіт про простих людей і принциповість високоморальної людини в решті решт призвели до звільнення у 1861 році його з посади попечителя. Тоді він від'їздить до свого маєтку Вишня Подільської губернії де максимально реалізує себе як турботливий та успішний лікар. Сам він зізнається, що «найщасливіші результати я отримав з практики у моєму селі». Саме тут, дізнався він про свою невиліковну хворобу і вирішив написати щоденник в якому явив світові видатний взірець філософської думки.

У світлі такої ситуації світогляд і погляди М. І. Пирогова, його сформована філософська доктрина представляє особливий інтерес для майбутніх молодих поколінь лікарів, які завжди знаходяться у рамках екзистенціального вибору: як бути людиною і професіоналом й не вигоріти, не зламатися та не стати бездушним циніком під тиском нелюдського навантаження.

Екзистенціальна традиція філософії М. І. Пирогова, реалізує його як «не інституційного» мислителя, адже вся його філософія не пов'язана з якою-небудь «шкільною» академічною традицією.

Екзистенціальна філософська традиція Пирогова не зводиться до реєстрації досвіду буденного життя, адже Микола Іванович намагається представити глибоке філософське осмислення людського життя, з точки зору віри, як інструменту і метафізики життя. Доречними тут стають слова В. Розанова: «Ми боїмося. І ось чому ми тримаємося за бога».

Глибинні основи світогляду М. І. Пирогова представлені в його роботі «Питання життя. Щоденник старого лікаря». Це книга-щоденник, яку хірург вів останні два роки, як презентацію духовно-інтелектуального сенсу пошуку нового етапу та синтезу на шляху людства до Добра, Істини і Краси.

Саме така ідея буде пізніше підхоплена прогресивним людством на початку ХХ ст., як ідея ноосферної, або духовно-екологічної цивілізації. Як назве це М. Кугай: «мислення Пирогова полягає в поєднанні в ньому інтенцій до об'єктивного і трансцендентного осягнення дійсності».

Як відмічає сам М. І. Пирогов, життя без цілісного світогляду неможливе, а цілісність представлена тільки через ідею Бога і проблему віри, адже саме віра відрізняє людину від тварини. «Кожен настільки вільний, щоб обрати для себе той чи інший світогляд, але коли обере, повинен на ньому ґрунтуватися, принаймні до того часу, поки не замінить його іншим. Встановлення відомого правила потрібне не лише для згоди сімей, суспільств і народів, але і для згоди з самим собою, а цього можливо досягти тільки відомим і більш менш визначеним світоглядом».

Як відзначається в статті Миронова Д. Н.: «Світогляд М. І. Пирогова упродовж усього його довгого життя не один раз зазнав змін і, кінець кінцем, описав своєрідне коло, розпочавшись і закінчившись релігією. Від первинної стихійної релігійності він перейшов до послідовного позитивізму і матеріалізму, а від нього через подолання секулярної установки, знову повернувся до релігійного світогляду, правда, вже не до стихійного, а цілком усвідомленого» [3, с. 186].

Як і у філософській традиції середньовіччя, перед мислителем-матеріалістом встає головне питання буття: узгодження розуму і віри, пошук закономірностей у випадкових фактах, або в закономірній зумовленості і цілеспрямованості. «Тільки-но ми відкинемо присутність в атомах первісної органічної формуючої сили, яка притягує їх до відомого роду угруповань, ми будемо вимушені всю справу передати до рук випадку. Якби в найперші моменти творіння, під час найпершого зародження органічної речовини її атоми не мали цього потягу до угруповання в певні типові форми, то хто ж, як не стихійні сили випадково робили той чи інший тип, випадково сприяли б переходам і перетворенням одного в іншій? Звідки б взятися відмінностям осіб одного і того ж типу, якби випадковий збіг різних умов не сприяв розвитку однієї особи і не затримував розвиток іншій? Чому-небудь та треба надати перевагу – передвизначеності або випадку. Я за передвизначеність» [4, с. 165-166].

Неймовірно цікавими для нас постають роздуми Миколи Івановича про те яким чином формується світогляд людини. Вчений був впевненим у тому, що саме формування і розвиток особистого світогляду людини є найважливішим завданням всього життя, коли наш розум формує особисте розуміння себе, світу, самого життя. До речі, його роботи, присвячені освіті та вихованню також несуть на собі суттєве відлуння цих ідей – дитина має

виховуватись і формуватись з постійним прагненням пізнати самого себе, знищити в собі подвійні стандарти, адже чим менше такого подвоєння в людській душі – тим більш гармонійною стає людина, коли слово не розходиться зі справою.

Він вважав, що людина може і навіть повинна помилятися, спостерігаючи і захоплюючись світом, завдяки чому вона все ж таки приходиє до самостійного рішення яким саме чином дивитися на світ, як його розуміти. Тут Микола Пирогов постає як опонент декартівського «*cogito ergo sum*» і запевняє, що варто замінити його на «*sentio ergo sum*» – «відчуваю, отже існую». Екзистенціальні переживання лікаря-науковця впливають на думку науковця-мислителя, який намагається досягнути таємниці людини не тільки через її тілесність, алей через свідомість, яка тісно пов'язана з тілесним, хоча і не є суто матеріальним. Пирогов впевнений, що відчуття здивування, захоплення величчю світу, страх і радість – невід'ємна частина людського ества, яка надає нам змоги оцінити, зрозуміти життя.

Микола Іванович вважав людську інтуїцію, емоційні, естетичні переживання значущими для людини не менше, ніж розум. Така концепція, до речі, набуває все більшої популярності у сучасному світі, проявляється вона навіть у доволі прагматичних речах. Протягом всього ХХ століття одним з важливих показників для робітників у багатьох провідних компаніях вважався коефіцієнт розумового розвитку, так званий IQ (*intelligence quotient*). Але, з другої половини ХХ століття все більше науковців почало звертати увагу на іншу складову – емоційний інтелект EI (*emotional intelligence*) і дослідження цієї проблеми активно продовжується вже у ХХІ столітті, а провідні компанії все більше звертають уваги саме на ці характеристики потенційних співробітників.

Ratio для Пирогова-філософа більше не є центром людини. Не все у цьому світі можна пояснити жорсткою гегелівською логікою. Швидше, традиція Пирогова є близькою до Блеза Паскаля у прагненні людини до Бога. До речі, юнацький максималізм помножений на захоплення медициною в університетські роки на певний час робили з Миколи Пирогова матеріаліста, прихильника атомістичної концепції. Але з часом і досвідом, він відмовився від такої позиції, головною причиною цієї відмови стала життєва потреба Пирогова зрозуміти таємниці життя, пояснити чому і як формується не тільки тілесність, а в першу чергу свідомість, самосвідомість людини.

Саме неспроможність позитивістської методології пояснити людину не як продукт хімічних та гістологічних елементів, а як втілення всесвітнього розуму призвела до неприйняття Пироговим позитивізму. Адже, він бачив

певний план і силу думки у всіх виявах життя, в першу чергу в людському житті: « ... Моя ілюзія представляє мені Всесвіт розумним і діяльність діючих в ній сил доцільною і осмисленою, а моє «я» – не продуктом хімічних і гістологічних елементів, а уособленням загального Всесвітнього Розуму ... Для мене існування Верховного Розуму і верховної волі зробилося такою ж необхідністю, як моє власне розумове і моральне існування»[5, с. 72].

В другій половині свого життя Микола Іванович приходив до висновку, що віра людини є нічим іншим, як звільнення нашого духу від обмежень розсудку. Геній Пирогова усвідомлює своє творче начало, яке не може бути зведене тільки до розуму, до «*cogito*», він пізнає себе і розуміє свою діяльність як креативний процес в якому синтезуються всі знання в поєднанні з вірою. Віра в Творця, який є головним гарантом сенсу всього життя, сенсу наукової істини є основою, на яку спирається вся творчість М. І. Пирогова.

Ці слова тільки підтверджують геніальність Миколи Івановича, адже коли науковець стає генієм, він завжди поринає в аналітику трансцендентального, яке пояснює закономірність закономірного. У зв'язку з цим неймовірно цікавою постає класифікація людей науки, людей у науці, де М. І. Пироговим показані моделі еволюції ученого: від прикладної практики прагматика-спеціаліста до науковця, який пізнає Логос. «А дослідити й пізнати будь що цілком ми можемо тільки тоді, коли станемо вище пізнаваного. Але властивість нашого розуму шукати цілі і доцільності не може не бачити доцільності в проявах життя. Немає нічого доцільного, вигаданого нашим розумом, що не існувало б готовим, так би мовити, в навколишньому світі» [5, с. 85].

М. І. Пирогов розділяє людей науки за трьома категоріями: одні, які існують в науці скептиками, у справі віри залишаються «віруючими прихожанами приходських церков»; інші, «вільнодумці» – люди послідовні; треті, а М. І. Пирогов відносив себе саме до них – намагаються примирити свої науково-об'єктивні переконання з релігійно-метафізичними. Люди «скептики-прихожани» задовольняють Пирогова з однієї причини – немає єдності у світогляді, немає цілісності, люди без принципів і констант. Друга група людей демонструє «марність духу», «убогість духу», ці люди в науці не здатні на «подвиг в ім'я великого». Пирогов пише: «задовольнитися досягнутим багатством зовсім не можна, або можна, але тільки якщо зробишся негідником перед Богом і самим собою».

І третій шлях, модель ученого – це відкрити для себе досвід віри, яка хоча і науково недоказова, але не суперечить дійсності. Умоглядна здатність

і позитивні знання не є межею розумової діяльності. Пирогов заявляє: «Треба зрозуміти для себе головне в практичному житті: у що я вірую?» [4, с. 168].

Тобто, для нього віра не просто абстрактний розумовий феномен, а персональна властивість обов'язку, як ідеалу в житті. Це явище завжди зберігає людину людиною, в яких би складних життєвих умовах вона не опинилась – на передовій буде інтелектуально-духовна складова, яка і робить людину Абсолютом ситуації (буття). Він говорить: «Розпочну з того, що віру я вважаю такою психічною здатністю людини, яка більше за усі інші відрізняє її від тварин» [4, с. 168]

Через аналіз співвідношення розуму і віри в житті людини Микола Іванович дуже чітко виписує і розкриває екзистенціальну природу людини, екзистенціальне пізнання себе і світу, а на знак рівності між знанням та вірою ставить сумнів, як начало начал формування в людині людського (як початок формування філософської культури). «Якщо віра і не є неодмінним антагоністом знання, а позитивна (догматична) навіть потребує його, – загальні їх начала несхожі між собою і ніколи не зійдуться. Сумнів – ось основа знання. Безумовна довіра до обраного ідеалу – ось початок віри» [4, с. 170].

Здавна великі відкриття здійснювалися тільки, коли науковець вірив, навіть якщо ідеал віри був для багатьох абсурдом. «Істинно віруючому немає справи до результатів позитивного знання... Ідеал, що служить основою віри, навіть абсурдний, не припускаючи й тіні сумніву, стає вище за всяке знання і окрім нього прагне досягти істини» [4, с. 170].

Дослідження питання про співвідношення розуму і віри у філософських рукописах М. І. Пирогова лише підтверджує запропоновану нами раніше тезу про неприйняття емпіричного позитивізму в науці. На думку науковця, привабливий на перший погляд позитивізм, що бажає спиратися тільки на факти досвіду, неминуче вульгаризується до вузького доктринерства. Згідно з Пироговим, позитивні знання говорять нам лише про зовнішню сторону світу і нас самих. Між тим, мислення не обмежується тільки пізнанням зовнішньої сторони світу, а прагне пізнати сутність речей. Але при цьому, як підкреслює автор, не варто ігнорувати або повністю відмовлятися від емпіричних методів і законів, вироблених наукою. Пирогов відмічає, що і досвід чуттєвого пізнання, досвід спостереження, повинні стати силою, що організує цей матеріал в знання, але знання повинне супроводжуватися духовною складовою, як він пише «духовним потягом природи людини», позитивізм не повинен йти наперекір цьому. Навпаки, говорить Микола Іванович, хто уважно і неупереджено вдивляється в дійсність, той знає, що, незважаючи на всі наші досвідні відкриття, життя

залишається найбільшою таємницею і дивом, якому ми не вражаємося тільки тому, що бачимо його щодня.

«Питання життя. Щоденник старого лікаря» Миколи Івановича Пирогова давно вписано в золотий фонд медицини та філософської думки України, Росії та багатьох інших країн світу. Геній мислителя не втрачає своєї актуальності і, більше того, є інструментом та гарантом виховання істинного науковця та гарного лікаря. Якщо настануть часи, коли дух і геній Пирогова буде залишено без уваги на заפורшених полицях забутих бібліотек, то буде кінець гуманності та моралі науки в цілому. «З усіх світових таємниць найзаповітніша та найбільш неспокійна для нас це – «я». Є, правда, ще й інша, ще більш заповітна, це – істина. Але якщо кожен листок, кожна насінина, кожен кришталік нагадують нам про існування поза нами і в нас самих таємничої лабораторії, де все невпинно працює само собою для себе і для оточення, з метою та думкою, то наша особиста свідомість являє собою ще більш потаємну і разом з тим найбільш неспокійну таємницю»[6]. Науковець, лікар, просто людина що прагне бути людиною мають дослухатися до вічного закликати пізнати себе, дивуватися собою і світом, який відомий нам ще з сократівських часів, який передав нам у спадок видатний Микола Пирогов, який продовжує надихати нові покоління до найкращого, що може статися з людиною – щастя жити і пізнавати, щастя шукати і знаходити істину.

Література та джерела

1. Философия в диалоге культур: материалы Всемирного дня философии. – М.: Прогресс-Традиция, 2010. – 1304 с.
2. Жизнь, ты с целью мне дана!: к 200-летию со дня рождения Николая Ивановича Пирогова: ретроспективный указатель литературы / сост. Г.Б. Дегтярева. – Псков, 2010. – 31 с.
3. Миронов Д. А. Философские воззрения Н.И. Пирогова // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 6, 2007. Вып. 4. – Издательство Санкт-Петербургского университета, 2007. – С. 184-190.
4. Пирогов Н. И. Сочинения: в 2т. / Пирогов Н. И. – 2-е изд 2-е изд. – Т.2. Вопросы жизни. Дневник старого врача, писанный исключительно для себя, но не без задней мысли, что может быть, когда-нибудь прочтет и кто другой. – СПб., 1990. – 524 с.
5. Пирогов Н.И. Академик Пирогов. Избранные сочинения. /Н.И. Пирогов; вступит. ст. А. А. Мясникова. – Москва: Издательство «Э», 2015. – 736 с.

6. Философия здоровья. Сборник статей. – Издательство: Литагент «Новый Акрополь», 2011. – 236с.